

*Юрій Віталійович Кривицький,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-7063-4725*

РОЛЬ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ У ВОЄННИЙ І ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Постановка проблеми. Нині Україна проходить екзистенційне випробовування війною, яку 24 лютого 2022 року розв'язала РФ. У цій війні наша держава щодня зазнає безпрецедентних людських втрат, масштабних фінансово-економічних збитків, значного нищення створеного впродовж багатьох десятиліть промислово-інфраструктурного потенціалу. Війна в Україні – це не лише жахлива гуманітарна катастрофа. Для Українського народу ця війна є відвертим нападом на основоположні (загальнолюдські) правові засади – принципи справедливості, свободи, рівності та гуманізму, що лежать в основі його праворозуміння, правосвідомості та правової культури.

Фрустрація різного ступеня була притаманна всім нам, особливо напередодні вторгнення і в перші його дні, коли ми спостерігали, як тактики війни стають дедалі більш кривавими й варварськими. Найбільше болю та люті завдавала не лише загроза життю і здоров'ю як така, а й наступ на систему правових цінностей. Ці почуття посилювалися відчаєм людей в Україні, які в безнадії повторювали знову й знову, що право (національне та міжнародне) є надто крихким, аби адекватно відреагувати на одну з масштабних гуманітарних криз століття. Право не може воскресити мертвих, не може вилікувати рани травмованих чи відбудувати міста і села. Прикро, але неминуче, що віра у правовий порядок згорає в Україні з кожною секундою війни [1].

Незважаючи на відсутність чіткого розуміння горизонтів завершення війни, в Україні анонсовано розроблення національного плану дій, для чого у квітні поточного року створено Національну раду з відновлення України від наслідків війни. До основних завдань Ради віднесено не лише розроблення власне плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, а й визначення і напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди, а також підготовка стратегічних ініціатив, проєктів нормативно-правових актів з цього приводу [2]. Таким чином, йдеться про стратегію реформ, зокрема правової, що має визначити інструменти, механізми і технології відновлення держави від наслідків широкомасштабної війни. Таке завдання є певним викликом для фахівців, оскільки відбудовувати й реформувати різні сфери суспільного життя одночасно – вкрай складне завдання. Проте це єдиний варіант для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового розвитку та правової реформи, аспектів їх співвідношення є предметом загальнотеоретичного правознавства й по-новому актуалізується і модифікується в умовах війни та післявоєнної відбудови. Науково-теоретичною основою цієї розвідки є праці Р. Бірюкова, Я. Ленгер, Б. Малишева, М. Мірошніченко, І. Оборотова, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Т. Подорожної, В. Селіванова, В. Сердюк та ін.

Метою статті є узагальнення та розширення теоретико-методологічних знань про значення правової реформи в забезпеченні правового розвитку у воєнний і післявоєнний періоди. Адже часи війни спонукають до осмислення не лише сутності війни та миру, а й до пізнання природи способів, засобів і форм забезпечення правових цінностей у критичні моменти їх генезису. При цьому безпекові загрози в такі періоди перетворюються на складники життєвого оточення. Стратегічні рішення стають передумовою збереження існування держави, на яку зазіхнув ворог. Переломні періоди дають можливість безпосередньо відчутти й зрозуміти явні та приховані смисли подій [3, с. 7].

Основні результати дослідження. У філософській енциклопедичній літературі розвиток визнається як незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів (матерії й свідомості), їх універсальна властивість; один із загальних видів зв'язку. В історії філософської думки виокремлюють три основних підходи до розуміння розвитку: розвиток – як збільшення і зменшення, що набуло відображення в теоріях преформізму; розвиток – як перехід можливості в дійсність, речі в собі в речі для себе, що було характерно для Г. В. Ф. Гегеля, а в більш загальному вигляді – як розуміння руху взагалі – для Арістотеля й аристотелівської традиції філософування; розвиток – як виникнення нового, втіленням чого можуть бути численні концепції прогресу в Новий час. В останньому значенні розвиток часто ототожнюється з прогресом, але розвиток буває і прогресивний і регресивний, це дві його стадії, оскільки все, що виникає, приречене на загибель. Поєднання прогресу і регресу уподібнюється «спіралі» розвитку. З точки зору глибини і швидкості змін розрізняють стадії (сторони, форми) еволюції та революції: для першої характерні реформи, для другої – докорінні зміни. Якщо реформи відкидаються й абсолютизується революція, то виникає руїна, що є наслідком надмірного розриву з традиціями, заперечення спадкоємності (наступності) у процесі розвитку [4, с. 555].

Своєю чергою соціальний розвиток як тип змін у суспільстві характеризується переходом усіх суспільних відносин до якісно нового стану. Соціальний розвиток є наслідком взаємодії значної сукупності соціальних процесів, основу яких становить цілеспрямована діяльність людей та їх об'єднань. Загальний механізм соціального розвитку полягає у виникненні нових потреб у різних сферах суспільного життя та пошуку можливостей для їх задоволення. Залежно від активності суб'єктів діяльності розрізняють дві основні форми соціального розвитку – еволюційну та революційну. Еволюційна – це повільні, поступові кількісні зміни в соціальній системі або її елементах. Революційна – якісні зрушення в усіх суспільних структурах, які здійснюються шляхом радикальної перебудови суспільних відносин і соціальних інститутів. Обидві форми соціального розвитку діалектично поєднані, вони розкривають зміст закону переходу кількісних змін в якісні за допомогою якісного стрибка. Соціальна еволюція готує соціальну революцію й завершується нею. Істотною характеристикою соціального розвитку є соціальний час, в якому проявляється напрям розвитку. Важливу роль у забезпеченні стабільності соціального розвитку відграють соціальні реформи та соціальне планування [5, с. 526–527].

Різновидом суспільного розвитку є правовий, який у вітчизняній юридичній літературі в загальному плані розглядається як складова демократичної трансформації українського суспільства (В. Селіванов), досліджується в умовах глобалізації (Р. Бірюков) та у зв'язку з правовими комунікаціями (Ю. Лапутіна) і принципом індивідуалізації (В. Братасюк).

Відповідно до позиції Ю. Оборотова правовий розвиток (трансформація права) – це міжчасова спадкоємність і просторова акультурація, що пов'язані з використанням традицій і новацій окремої правової культури, правової системи або правової сім'ї [6, с. 153]. Правовий розвиток не може бути обмежений не лише межами своєї правової системи чи правової культури, але традиціями, інститутами й цінностями відповідної правової сім'ї. Не випадково жодна національна юридична наука не може розвиватися лише на основі інформації про свою правову сім'ю. На переконання І. Оборотова, правовий розвиток можна визначити як послідовний процес односпрямованих змін, який відбувається у просторово-часовому континуумі та охоплює міжчасову наступність і просторову акультурацію. У суб'єктивному (оціночному) вимірі правовий розвиток постає у формах прогресу і регресу, а в об'єктивному аспекті він являє собою еволюцію або революцію [7, с. 5].

Людська історія розвивається прогресивно, люди неухильно прямують із несвободи у свободу, з хаосу в упорядковане соціальне буття, несправедливі суспільні відносини шляхом поступового розвитку стають більш справедливими, такими, що відображають формальну рівність у соціумі. Це водночас шлях розвитку і вдосконалення права і людей як правових істот. Генеза права здійснюється в контексті загальнокультурного розвитку людського роду. Правовий демократичний розвиток сприяє розширенню сфери правового життя. Він пов'язаний передусім зі свободою особистості, з категоріями «рівності» та «справедливості». Право – це форма буття і вираження свободи. Де існує вільне суспільство, що складається з вільних громадян – особистостей, там життя є правовим, а правовий розвиток – демократичним. Право – це простір свободи, рівного її масштабу і міри. І навпаки, неправо – це заперечення вільної волі, відсутність рівної міри свободи в суспіль-

них відносинах. Свобода становить сутнісну рису права, в умовах її відсутності право руйнується як таке [8, с. 145]. Питання, пов'язані з правами людини, є найважливішою проблемою внутрішнього та зовнішнього правового розвитку. Їх забезпечення – це той критерій, за яким оцінюється досягнутий рівень демократії в державі [9, с. 12].

Водночас у юридичній літературі висловлюються дещо критичні зауваження стосовно місця прав людини в загальноправовому розвитку при збереженні національної правової культури. Так, більшість досягнень останніх років у правовій сфері було пов'язано з висуненням ідеї прав людини як основної у правовому розвитку. Будучи визначальною рисою західної традиції права, використовуючи стан європоцентризму на юридичній карті світу, права людини не лише посіли центральне місце в міжнародному праві, але й розпочали підмінювати ідею права як таку. На жаль, провідна роль прав людини не забезпечує ефективного впливу права на суспільне життя, свідомість і волю людей, їх поведінку. Складається відчуття втрати консолідуючих і творчих можливостей права у зв'язку з наростанням кризових ситуацій і неконтрольованих процесів. Наявна криза західної традиції права змушує звернутися до питань різноманіття правового світу з його унікальними правовими культурами. При цьому в новому світлі проявляється проблема прав і обов'язків як найважливіших компонентів права. Мабуть, ігнорування обов'язків у праві настільки ж небезпечне, як і недооцінка ролі прав [10, с. 19].

Нові вектори розвитку, що набувають відображення у правовій сфері, у нормотворчому процесі, правовому регулюванні, безпосередньо пов'язані з проведенням правової реформи. Остання є формою прогресивного правового розвитку, завдяки їй правові зміни є передбачуваними, послідовними, охоплюють різноманітні аспекти правового життя, відбуваються в межах права, під контролем держави або інших уповноважених суб'єктів.

Заперечення правової реформи як особливої форми (стадії, аспекту) правового розвитку рівнозначне спростуванню ідей утвердження верховенства права, розбудови правової держави і громадянського суспільства, необхідності вдосконалення правової системи, підвищення ефективності правового регулювання, правосуддя, правоохоронної діяльності, посилення забезпечення прав і свобод людини, гарантій їх безпеки. Поняття правової реформи багатовимірне, певною мірою конгломератне, хоча й цілком автономне. Правом так чи інакше оформлюються, закріплюються всі види державних реформ, але правова реформа має свої особливості та свій зміст, вона відображає, визначає правовий розвиток країни. Оформлення правом інших видів реформ не скасовує правову реформу як один з самостійних феноменів [11, с. 72].

Згідно з міркуваннями Б. Малишева категорія «правова реформа» знаходиться в логічному співвідношенні з категоріями «правова еволюція» та «правова революція». Усі три категорії позначають як процес розвитку права, так і результат цього процесу у вигляді певних перетворень. Однак при цьому розрізняються між собою за: а) ступенем збереження наступності у змісті основних принципів, засад і цілей правового регулювання; б) темпом / строком проведення цих перетворень. Враховуючи ці характеристики (показники) форм правового розвитку, правова еволюція передбачає найбільший ступінь збереження наступності права, а відтак – найменший ступінь інтенсивності перетворень. Правова реформа передбачає лише часткову наступність права і середній темп інтенсивності перетворень. Відповідно, правова революція – це перетворення з мінімальною наступністю в розвитку права, а також високий ступінь інтенсивності запровадження перетворень [12, с. 257–258].

Центральне завдання (головна проєктна ідея) правової реформи полягає в забезпеченні правових та організаційних гарантій прав і свобод людини, які є основою конституціоналізації права в цілому та правопорядку зокрема. Правова реформа пов'язана з конституцією, яка безпосередньо і визначає ці права та свободи. Саме в ній закріплено головний орієнтир і критерій правового розвитку – людина, громадянин, їхні права і свободи. У цьому значенні саме права людини і громадянина можуть слугувати тим індикатором, що виявляє справжню мету конкретної правової реформи. Обсяг прав людини і громадянина та механізми їх реалізації демонструють справжні наміри державної влади щодо реформування різних сфер життя суспільства. Поряд із тим права людини і громадянина не можуть розглядатись як абсолютна категорія, оскільки стратегічна мета будь-якої правової реформи – це узгодження правового розвитку держави з суспільними потребами. При

цьому процес реформ містить як наявні ризики, так і позитивні тенденції. Роль права тут може бути подвійною: воно може як прискорювати, так і сповільнювати суспільний розвиток [13, с. 27].

Звісно, філософія правової реформи з її світоглядно-ціннісними ідеалами принципово суперечить логіці війни [14, с. 18]. Проте ми не можемо дозволити собі втратити віру в людяність, правопорядок і правовий розвиток як такі лише через звірства, вчинені окремими людьми або цілим народом, що зомбований пропагандою. Війни закінчуються й повинні бути стратегічні цілі, що змусять усіх рухатися вперед та втілювати отримані уроки. Реформування міжнародного права та порядку, правове забезпечення розробки і реалізації гарантій безпеки для України, притягнення всіх винних до юридичної відповідальності є ключовими ідеями національного правового розвитку в умовах війни та післявоєнної відбудови. Водночас виникає потреба в ґрунтовному дослідженні того, які ознаки катастрофи були проігноровані та які уроки необхідно засвоїти.

Звідси слідує, що правова реформа має бути спрямована на інтенсифікацію міжнародного та внутрішньодержавного правового розвитку у воєнний і післявоєнний періоди за допомогою правових засобів. Вона передусім дає змогу «звірити годинники», співвіднести правовий розвиток, усю юридичну практику з обраними ідеалами та принципами, реально оцінити досягнуте. Адже в підсумку всі реформи слугують головному суспільному інтересу – благо людини, яка повинна жити в умовах гарантованих прав і свобод, високого рівня культури, матеріальної забезпеченості, миру та безпеки.

Висновки. Правовий розвиток як вид суспільного генезису (поступу) охоплює всі якісні та кількісні, прогресивні й регресивні зміни (перетворення) правових явищ і процесів у правовому житті й відбувається в еволюційній, революційній та інших формах. Позитивним різновидом правової еволюції є правова реформа, яка, спрямовуючись на прогресивні зміни у правовому розвитку, постає водночас і як міра, інструмент збереження та відновлення певного суспільства, його правової системи та держави як публічно-правового інституту, зокрема у воєнний і післявоєнний періоди. Співвідношення правового розвитку та правової реформи – одна з важливих теоретичних і практичних проблем сучасного правознавства та правового життя, без розв’язання якої складно правильно орієнтуватися в перспективах правових змін.

На початку ХХІ ст. передовій світовій громадськості здавалося, що людство зруйнувало закон джунглів і нарешті настав справжній мир, а не лише відсутність війни; остання стала менш прибутковою, а мир став більш вигідним. Проте широкомасштабна війна РФ проти України довела, що всі мирні очікування до 24 лютого виявилися вкрай наївними. Непохитний поступ українців до справедливості, свободи, рівності та європейської самоідентифікації зіткнувся із закономірним і невідворотним, як з історичної, так і зі світоглядної точок зору явищем – війною за незалежність, яка розпочалася вже більше трьох місяців тому, триває вісім років і ведеться століттями, фактично з 1658 р. Для перемоги, повного звільнення нашої землі від загарбників життєво необхідно здійснити повномасштабні заходи на всіх фронтах – не лише безпосередньо воєнному, а й економічному, інформаційному, політичному, правовому тощо. Особливу роль у забезпеченні стабільності правового розвитку відіграє правова реформа, яка передбачає прогресивні правові зміни (перетворення, нововведення) у воєнний і післявоєнний періоди з метою відновлення та утвердження таких цінностей, як невідчужувані права людини, верховенство права, правова держава та громадянське суспільство.

Список використаних джерел

1. Вішик М. Погляд з України: відроджуючи віру в міжнародне право. URL: <https://www.justsecurity.org/80723/insight-from-ukraine-revitalizing-belief-in-international-law-ua/>
2. Указ Президента України «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни» від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>.
3. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
4. Кизима В. Розвиток. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Абрис, 2002. С. 555. 742 с.
5. Філософський словник соціальних термінів /ред. кол.: В. П. Андрущенко (керів.), В. С. Бакіров, М. І. Бойченко (секрет.). Вид. 3-тє, доповн. Харків: Р.І.Ф., 2005. 672 с.

6. Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии: монография. Одесса: Юридична література, 2001. 160 с.
7. Оборотов І. Об'єктивний і суб'єктивний вимір правового розвитку. *Юридичний вісник*. 2011. № 3. С. 5–11. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2011/3.pdf.
8. Оніщенко Н. До питання про демократичний правовий розвиток (деякі теоретичні узагальнення). *Право України*. 2013. № 8. С. 141–148.
9. Оніщенко Н. М. Правова доктрина, юридична наука та захист прав людини (коефіцієнт корисної дії). *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 11–15. doi: 10.33663/2524-017X-2020-11-2.
10. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2003. 38 с.
11. Ленгер Я. І. Реформа інституційної системи в Україні: окремі аспекти *Держава і право*. 2007. Вип. 36. С. 70–77.
12. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір): монография. Київ: Дакор, 2012. 364 с.
13. Пархоменко Н. М., Подорожна Т. С. Правова реформа як інструмент конституціоналізації правового порядку. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 26–31. doi: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.03>.
14. Кривицький Ю. В. Філософія правової реформи: світоглядно-методологічний вимір. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 2 (22). С. 11–21. doi: <https://doi.org/10.33270/02212202.11>.

References

1. Vishchuk M. Pohliad z Ukrainy: vidrozhzhuichyviru v mizhnarodnepravo. URL: <https://www.justsecurity.org/80723/insight-from-ukraine-revitalizing-belief-in-inter-national-law-ua/>
2. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny» vid 21 kvitnia 2022 r. № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>.
3. Parakhonskyi B. O., Yavorska H. M. Ontolohiiaviiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl: monohrafiia. Kyiv: NISD, 2019. 560 s.
4. Kyzyma V. Rozvytok. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk / V. I. Shynkaruk (hol. redokol.) tain. Kyiv: Abrys, 2002. S. 555. 742 s.
5. Filosofskyi slovnyk sotsialnykh terminiv / red. kol.: V. P. Andrushchenko (keriv.), V. S. Bakirov, M. I. Boichenko (sekret.). Vyd. 3-tie, dopovn. Kharkiv: R.Y.F., 2005. 672 s.
6. Oborotov Yu. N. Tradytssy y novatsyy v pravovom razvytyty: monohrafiya. Odessa: Yurydychna literatura, 2001. 160 s.
7. Oborotov I. Obiektivnyi i subiektivnyi vymir pravovoho rozvytku. *Yurydychnyi visnyk*. 2011. № 3. S. 5–11. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2011/3.pdf.
8. Onishchenko N. Do pytannia pro demokratychny i pravovy rozvytok (deiaki teoretichni uzahalnennia). *Pravo Ukrainy*. 2013. № 8. S. 141–148.
9. Onishchenko N. M. Pravova doktryna, yurydychna nauka ta zakhyst pravliudyny (koeffitsient korysnoi dii). *Almanakh prava*. 2020. Vyp. 11. S. 11–15. doi: 10.33663/2524-017X-2020-11-2.
10. Oborotov Yu. M. Tradytssy ta novatsyy v pravovomu rozvytku: zahalnoteoretichni aspekty: avtoref. dys. ... d-rayuryd. Nauk: 12.00.01. Odesa, 2003. 38 s.
11. Lenher Ya. I. Reforma instytutsiinoi systemy v Ukraini: okremi aspekty. *Derzhavai pravo*. 2007. Vyp. 36. S. 70–77.
12. Malyshev B. V. Pravova systema (teleolohichnyi vymir): monohrafiia. Kyiv: Dakor, 2012. 364 s.
13. Parkhomenko N. M., Podorozhna T. S. Pravova reforma yak instrument konstytutsionalizatsii pravovoho poriadku. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2020. № 2. S. 26–31. doi: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.03>.
14. Kryvytskyi Yu. V. Filosofiia pravovoi reformy: svitohliadno-metodolohichnyi vymir. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. 2021. № 2 (22). S. 11–21. doi: <https://doi.org/10.33270/02212202.11>.

Кривицький Ю. В. Роль правової реформи в забезпеченні правового розвитку у воєнний і післявоєнний періоди

Узагальнено та розширено теоретико-методологічні знання про значення правової реформи в забезпеченні правового розвитку у воєнний і післявоєнний періоди. Обґрунтовано, що співвідношення правового розвитку та правової реформи – це одна з важливих теоретичних і практичних проблем сучасного право-

знавства та правового життя, без розв'язання якої складно правильно орієнтуватися в перспективах правових змін у майбутньому.

Ключові слова: розвиток, правовий розвиток, реформа, правова реформа, війна, війна в Україні.

Kryvytskyi Y. V. The role of legal reform in ensuring legal development in the war and postwar periods

Theoretical and methodological knowledge about the importance of legal reform in ensuring legal development in the war and postwar periods is generalized and expanded. It is substantiated that the relationship between legal development and legal reform is one of the important theoretical and practical problems of modern jurisprudence and legal life, without the solution of which it is difficult to properly navigate the prospects of legal change in the future.

Key words: development, legal development, reform, legal reform, war, war in Ukraine.

DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-39